

סקירת ספרים

העולם בצהוב: לידת עיתונות ההמון הארץ-ישראלית (מ"הצבי" ל"האור", 1884-1914)

עוזי אלידע, תל-אביב: המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית על שם שלום רוזנפלד, אוניברסיטת תל-אביב, 2015, 278 עמודים

יחיאל לימור*

ההיסטוריה של העיתונות בארץ ישראל היא עדיין שדה בור ענק המצפה לחוקרים שיחשפו בו ויחשפו את צפונותיו. עניין מיוחד יש ב-85 השנים הראשונות בתולדות העיתונות בארץ ישראל – מהופעת העיתון העברי הראשון, **הלבנון**, בשנת 1863, ועד הקמתה של מדינת ישראל – שכן בשנים אלה אצורות לא רק תולדות העיתונות, אלא גם סיפורו של היישוב היהודי בארץ ישראל, תרבותו ואורח חייו. וכיוון שהטקסט העיתונאי, כהגדרתו של אלידע, "לא נתפס כמקור היסטורי פסיבי, אלא כשחקן אקטיבי המשתתף בעיצובה של המציאות ההיסטורית" (עמ' 24), יש חשיבות רבה בחקר השנים הפורמטיביות של העיתונות בחברה נתונה, ובמקרה זה החברה הארץ-ישראלית.

עד היום אין מידע מלא ומדויק על העיתונים וכתבי העת שראו אור בארץ ישראל בימי השלטון התורכי ובתקופת המנדט. הניסיון השיטתי הידוע הראשון למפות את העיתונים ואת כתבי העת בעברית נעשה בוורשה בשנת תרפ"ג (1923), עם פרסומה של רשימה ביבליוגרפית בשם "העיתונות העברית בהתפתחותה הכרונולוגית". הייתה זו רשימה אלפביתית, מלווה במספר סטטיסטיקות, של "כל העיתונים, מכתבי-העת, המאספים והקובצים העברים לפי שנות הופעתם". מטרתה של הרשימה הביבליוגרפית, שפורסמה במאסף הספרותי **אחיאסף**, הייתה "לשמש חומר ולבנים בשביל ההיסטוריקן הסינטיטי [כך במקור] לתת לנו היסטוריה [כך במקור] מפורטת על העיתונות הישראלית, שהיא הופעה חשובה של החיים הצבוריים שלנו ואחד הכוחות המניעים שלהם" (פרובסט, תרפ"ג). רשימה זו, שלא התמקדה בארץ ישראל, מכילה פרטים ספורים בלבד על כל עיתון וכתב עת, כמו שנת הופעה וסגירה, מקום ההופעה או תדירות ההופעה.

הרשימה הביבליוגרפית הראשונה של פרסומים בעברית בארץ ישראל, ובה 652 שמות של פרסומים, יצאה לאור לרגל תערוכת העיתונות הראשונה בארץ ישראל, שנערכה בשנת 1928. במבוא לרשימה, שהיא מעין קטלוג לתערוכה (ובו שם הפרסום, שנת ההופעה, שמות העורכים, מקום ההופעה והתדירות), צוין כי "אנו רואים בחוברת זו לא רק מעשה-לואי לתערוכה ומדריך למבקריה בלבד. שדה

* פרופ' יחיאל לימור (hilik43@013.net.il) מלמד בחוג לתקשורת באוניברסיטת תל-אביב ובבית הספר לתקשורת באוניברסיטת בר-אילן.

הביבליוגרפיה בא"י [...] טרם נחרש חרישה ראויה, וביחוד במקצוע העיתונות" (קלעי ופרובסט, תרפ"ט, 4). רשימה ביבליוגרפית נוספת ואחרונה – "שבעים שנה לעיתונות הישראלית בארץ-ישראל" – הוכנה כעבור ארבע שנים, בשנת 1932, גם הפעם לרגל תערוכת העיתונות בתל-אביב, וכללה 1,113 שמות של פרסומים (פבזנר, 1932). ראויות לציון גם רשימה כרונולוגית של העיתונים שיצאו לאור בירושלים (יודילוביץ, תרצ"ו, עמ' 6-7) וכן הביבליוגרפיה על "עיתונים וכתבי עת יהודיים בירושלים, תרי"ד-תרפ"ג" (פוקס, 1977).

אף כי במשך השנים פורסמו מחקרים שונים שסייעו להאיר פינות לא ידועות ולא מוכרות בתולדות העיתונות העברית בארץ ישראל, הרי למרות החשיבות הרבה של העיתונות כמקור היסטורי, היא כמעט ולא זכתה למחקר רטרופקטיבי ומקיף. מחקרה החלוצי של גליה ירדני (1969) על ימי הבראשית של העיתונות העברית בארץ ישראל, מחקרה של נורית גוברין (1984, 2002) על כתבי עת ספרותיים, והאסופה הראשונה של מאמרים שעסקה בראשית ימי העיתונות בארץ (פבזנר, תרצ"ה; יודילוביץ, תרצ"ו), הם דוגמאות מעטות של מחקרים מקיפים בתחום זה.

עשויים להיות הסברים מספר לטיפול ההיסטורי החסר בתולדות העיתונות בארץ. אחד מהם הוא כי לימודי התקשורת בישראל, שהתפתחו רק בעשורים האחרונים, ממוקמים בדרך כלל בפקולטות למדעי החברה במוסדות להשכלה גבוהה, והחוקרים נטו, מטבע הדברים, להתמקד במחקרים הנטועים בעולמות הידע ובשיטות המחקר של מדעי החברה (לימור וספרן, 2014).

הופעת ספרו של עוזי אלידע היא אפוא יום חג, ולא רק לחוקרי התקשורת. הספר, המוקדש ללידת "עיתונות ההמון" – למעשה לעיתונות של אליעזר בן-יהודה (שבשנים המאוחרות יותר נסתייע ברעייתו חמדה ובבנו, איתמר בן-אב"י) – ירתק בה במידה את מי שעוסק בחקר החברה היישובית, ואת מי שעוסק בחקר השיח הציבורי ובמיוחד בתרבות העממית בארץ ישראל בשלהי המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים. אלידע מדגיש כי קטגוריית העיתונות הנבחנת בספרו שייכת לקטגוריה הרחבה של ספרות עממית לא רשמית או ספרות לא קנונית, אבל הוא מעדיף, כלשונו, להשתמש במושגים "תרבות המון" ו"עיתונות המון" (עמ' 14).

פרק המבוא של הספר ראוי לשמש חומר לימוד בכל בית ספר לתקשורת בישראל שבו נהוג קורס על תולדות העיתונות. שתי סיבות עיקריות לכך: תאורטית ויישומית. מן ההיבט התאורטי המבוא ממקם את חקר העיתונות (ובמקרה הנדון עיתונות של בן-יהודה) במרחב של לימודי התרבות, ואילו מן ההיבט היישומי מוצע לקורא הנבון – ובמיוחד לסטודנטים שיבקשו לחקור את העיתונות בארץ ישראל ובמדינת ישראל – מעין מתווה על לבחינת אסטרטגיות העריכה של עיתון. אלידע מזהה שמונה אסטרטגיות כאלה, ששימשו את הבעלים והעורכים של עיתונות ההמון בארץ ישראל. כל אחת מהן מלווה בהסבר מאיר עיניים. ואלה שמונה האסטרטגיות: גישה קלה לטקסט, אסטרטגיית אירוע הרצף, האסטרטגיה הנרטיבית (יצירת טקסט חדשותי כסיפור עממי), אסטרטגיית הספקטקל הסנסציוני, האסטרטגיה הפוליסמית, אסטרטגיית הרלוונטיות העממית, אסטרטגיית ההנאה והתענוג, וכן אסטרטגיה של הטמעת המשמעות המיתולוגית-אידיאולוגית.

ניתוח האסטרטגיות הללו מלמד כי "אין חדש תחת השמש". "צהובות" איננה יצירה חדשה של העיתונות הישראלית העכשווית. גם הבעיות שעמן מתמודדת העיתונות בת ימינו אינן שונות מאלה שהיו נחלתה לפני למעלה ממאה שנים: מיעוט קוראים, תלות במפרסמים, פיקוח ורגולציה מצד השלטונות, ולא פחות מכך הצורך להתמודד בה בעת עם מגוון טעמים ורצונות של קהלי יעד שונים. דוגמה לכך היא המודעות של בן-יהודה לקיומו של קהל יעד כפול, בארץ ישראל ובחו"ל, שבעטיו החליט לייסד "עיתון דו-

כיווני", או כלשונו של בן-יהודה עצמו: "היה עלי לעשות עיתון שיוכל למלא שני התפקידים, אחד כלפי הקוראים בחוץ לארץ ואחר לפי הקוראים בארץ" (עמ' 29).

הספר, המבוסס על עבודת מחקר רבת שנים רחבת היקף ועל קריאת אלפי ידיעות, כתבות ומאמרים בעיתונות הארץ-ישראלית בכלל ובעיתונות של בן-יהודה בפרט, מקיף תשעה פרקים מרתקים. בפרקים אלה מתוארות, בין השאר, מהפכת תקשורת ההמון עם הקמתו של העיתון **הצבי**, המאבק על ה"הגמוניה הצהובה" (בין עיתונו של בן-יהודה לבין העיתון החרות), אסטרטגיות העריכה ה"צהובות" שבהן השתמש בן-יהודה (שהושפע מהעיתונות המערב אירופית בה שהה ולמד שנים אחדות קום לעלייתו לארץ), הטיפול בנושאי פשע ואסונות בעיתונות ההמון הארץ-ישראלית וכן הסיקור הצבאי של מלחמות שונות.

אליעזר בן-יהודה מוכר לרוב הציבור הישראלי בעיקר כמחייה הלשון העברית, כמייסד ועד הלשון העברי וכאביו מולידו של המילון לעברית (המוכר כ"מילון בן-יהודה"). פחות מוכרת פעילותו העיתונאית, שהחלה עוד לפני עלייתו בשנת 1881 ונמשכה שנים רבות, תחילה בעיתון **הבצל** ולאחר מכן בעיתונים שבן-יהודה עצמו הקים וערך. ספרו של עוזי אלידע מאפשר לנו אפוא לא רק להתוודע לבן-יהודה העיתונאי, אלא גם להתוודע מקרוב, דרכו ובאמצעותו, אל דפוסי העבודה בעיתונות הארץ-ישראלית ואל החברה שבתוכה פעלה עיתונות זו.

זהו ספר חשוב שיש לו מקום של כבוד בכל מדף ספרים המוקדש ליישוב היהודי בארץ ישראל בשלהי המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים, ובעיקר – ספר חובה לכל מי שמבקש ללמוד את תולדות העיתונות העברית בארץ ישראל.

רשימת המקורות

- גוברין, נ' (1984). **מאניפסטים ספרותיים: מבחר מאניפסטים של כתבי-עת ועיתונים עבריים בשנים תקפ"א-תשמ"א 1821-1981**. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- גוברין, נ' (2002). **קריאת הדורות: ספרות עברית במעגליה**, כרך ב. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- יודילוביץ, ד' (עורך) (תרצ"ו). **קבץ מאמרים לדברי ימי העתונות בארץ ישראל**, כרך ב. תל אביב: ועד התערוכה לעתונות הארץ-ישראלית.
- ירדני, ג' (1969). **העיתונות העברית בארץ-ישראל בשנים 1863-1904**. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב והקיבוץ המאוחד.
- לימור, י' וספרן, י' (2014). "הגליל" – "עיתון הבחירות" הראשון בארץ-ישראל. **קתדרה**, 154, עמ' 85-106.
- פבזנר, ז' (1932). **שבעים שנה לעיתונות הישראלית בארץ-ישראל: חוברת ביבליוגרפית**. תל אביב: תערוכת העיתונות.
- פבזנר, ז' (עורך) (תרצ"ה). **קבץ מאמרים לדברי ימי העתונות בארץ ישראל**, כרך א. תל אביב: ועד התערוכה לעתונות הארץ-ישראלית.
- פוקס, ג' (1977). **ביבליוגרפיה: עיתונים וכתבי-עת יהודיים בירושלים, תרי"ד-תרפ"ט**. **קתדרה**, 6, עמ' 188-217.
- פרובסט, מ' (תרפ"ג). העתונות העברית בהתפתחותה הכרונולוגית. **לוח אחיאסף**, יג, עמ' 239-287.

קלעי, ד' ופרובסט, מ' (תרפ"ט). **העתונות הישראלית בארץ-ישראל**. תל אביב, ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ-ישראל.